

חקר עמנו

(המכון לחקר הפסיכולוגיה של העם היהודי בזמננו
בארץ ובחפוצה)

ע"ש פרופ' אריה סרסקובר

לשכה בני-בריה, הל-אביב

500 שנה לגירוש ספרד

מאת

יוסף בן-בריה

הוצאת "המכון לחקר עמנו"
~~כסלו, תשנ"א (דצמבר, 1990)~~
אב, תשל"ז - י"ז

לא למכירה

3

מס' 3 - תאריך - 7/10/11

500 שנה לגירוש ספרד

מרצה

יוסף בן-ברית

כל הזכויות שמורות ל"מכון לחקר עמנו"

חברי המערכת

אלכסנדר מנור
ד"ר אריה בן-יוסף

העורכת הראשית:
ד"ר מרים רייסר-צדק

כתובת: מעלה הצופים 8
רמת-גן, 52488

טלפון: 722752 - 03

ישראל

יוסף בן ברית

אנוסי ספרד ופורטוגל.

רשימתי זו עוסקת בסוגים שונים של אנוסים, של מנטליות שונה של יהודים, כאשר היו במצבי איום על חייהם; מצד השלטון הקטולי בספרד תחילה, בפורטוגל 100 שנים אח"כ. המאמר לא עוסק בגידוש מבחינה הסטורית, כי אם "בחקר עמנו בשעת פיתוי ואיום" בכלל, והתייחסויות שונות של המאוימים אז, בפרט. - ואולי ניתן ללמוד מכך גם היום?!

תקופה א: בספרד בשנים 1391-1492:

בשנת 1391 החלו פרעות ביהודי צפון-ספרד. הגורם הפוליטי היה הכיבוש מחדש של ספרד ע"י שליטים נוצרים-קטוליים, מידי השליטים המוסלמים. עם התפשטות השליטה הקטולית מן הצפון אל הדרום, התפשטה השנאה נגד המוסלמים ככובשים זרים ונגד היהודים כיועציהם המדיניים והפיננסיים; כאנשי החדר, הרפואה, המדעים, הפילוסופיה והמסחר. שנאת היהודים היתה חזקה עשרת מונים, כי ליהודים לא היתה מדינת-אם, עמה יהיה הכרח לערוך הסכמים פוליטיים-פרגמטיים בעתיד. גדולי חכמי ישראל בעת ההיא, היו גם יקירי הממלכות המוסלמיות. מלכי הנוצרים הבינו את היתרונות של שרות יהודים בענייניהם המרכזיים ביותר. עתה עם התגברות הכנסיה, נדרשו היהודים להתנצר, או לאבד מעמדם ורכושם, ולצאת את המחוז. פרעות ההמון, מונהגות ע"י מטיפים קטוליים, קטלו על פי האומדן כ 200.000 יהודים במשך 101 שנים. כמספר הזה התנצרו בין 1391 ל 1492. אך פקודת הגידוש ב 1492 כוונה נגד אלה, שלא הסכימו להתנצר אפילו "למראית-עין"; שחיי הרוח כיהודים היו שקולים אצלם יותר מחיי עושר, מעמד ובטחון בתור "נוצרים חדשים". אזרחים ספרדים לכל דבר.

"המתנצרים" נהגו כך מתוך שתי גישות ומצבים שונים:

- 1: במלי רכוש ומעמד גבוה, שלא היו מוכנים לאבד את אלה, בגלל מצפון רוחני-דתי. הם התנצרו מתוך גישה פרגמטית-כלכלית-חומרית-מדינית. בני קבוצה זו חיתנו את בניהם עם בני השלטון והאצולה הנכרית, בד"כ ללא נקיפת מצפון. מהם אף יצאו המומרים-המלשינים, שמסרו מידע על מנהגי היהודים לכנסיה ולאוכלוסיה, כדי שאלה יוכלו להכיר בנקל את הכופרים ולמסרם לשלטונות. אחריו שני דורות נטמעו באוכלוסיה ואבדו מתוך קהל ישראל. הם ויתרו על שרשיהם.
- 2: כאלה אשר סכנת גידוש או הריגה עליהם ומשפחותיהם. כדי להציל עצמם מאלה, העדיפו להתנצר מאונס, ולקבל "למראית-עין את "דת האמת". הם נקראו בלעג "מרנים",

דהיינו "חזירים", כי נהגו לאכול בפרהסיה בשר חזיר, כדי להיחשב לנוצרים "נאמנים". בניהם הסתגלו למצבם, אך בהסתד שמרו כמה מצוות שנראו להם חשובים לגאולת נפשם: לבוש נקי ביום השביעי, ליל הסדר, צום הכיפורים והמנעות לחתן בניהם עם נוצרים מלידה. עם התבגרות הבנים, נמסר להם סוד היותם יהודים מלידה ובהסתר. הם התחתנו בתוך קבוצתם, שמרו בכך על יחוד מסוים. (ראה הפלש-מורה זהיר) לשם קבלת מידע על מועדי החגים ולהשגת יין כשר לפסח, שמרו בסתר על קשר-מה עם יהודים נאמנים. זאת במשך שלשה דורות ויותר. הם אלה, אשר בגינם נוסדה האינקוויזיציה, ואשר אלפים היו קרבנותיה בעינינו גוף, שריפה בפומבי וגזילת רכושם למען הכנסייה. קשר זה אף היתה הסיבה המכרעת בהחלט הכנסייה והמלוכה, לגרש כליל את שומרי-גחלת-היהדות-בגלוי, כדי למנע בדרך זו נצרות למחצה, עם טיפת יהדות בלב, מן הנוצרים החדשים. האנוסים מקדשי-השם היו למעשה היהודים "הגמישים", שעתה כשנתגלו, חזרה העקשנות העקרונית לכוון אותם, אך מאוחר מדי. קשריהם הדופפים לעברם, היו להם לרועץ, והם אלה, אשר מנעו מן האנוסים, הנוצרים החדשים, להנתק סופית ממקור מחצבתם, להיהפך לנוצרים גמורים בעיני רודפיהם.

תקופה ב: גירוש ספרד. 1492-1497

כשליש מיהודי ספרד העדיפו את מקל הנדודים על קבלת דת הנצרות מרצון או באונס. כ 80.000 הפליגו מזרחה ודרומה: לאיטליה, לארצות הבלקן, למרחבי הממלכה העותומנית ולארצות צפון אפריקה המוסלמיות. האיסלם לפחות לא דרש המרת דת היהדות, הגם שהיו תקופות של רדיפות ואף גירושים, כששלטו כתות מוסלמיות קיצוניות. המגורשים הביאו לארצות המקלט, אחרי נדודים קשים וקרבנות רבים, את תרבות יהדות ספרד המפוארת. רוב הקהילות הקולטות, הושפעו לחיוב מתרבות זו. אלה נחשבות כיום כקהילות ספרדיות, הגם שביניהם נשאר גרעין של ותיקים שלעולם לא באו מספרד. אך הנוסח הספרדי התקבל והיום נחשב "ספרדי", המתפלל ע"פ נוסח זה, ולא יוצאי ספרד בלבד. שפת "הלידנו" (ספניולית-לטינית ולא ערבית) היא סימן ההיכר הנאמן למגורשי ספרד המקוריים. כ 120.000 פליטי הגירוש נמלטו מקסטיליה מערבה לפורטוגל. קשרים כלכליים ותרבותיים קודמים והקרבה הגיאוגרפית הכתיבו ליהודי מערב ספרד דרך מילוט זו. אולי גם קיוו לחזור אי-פעם לארץ מולדתם ולאחוזותיהם שהושארו מאחור.

תקופה ג: אינוס יהודי פורטוגל. 1497-עד סוף המאה ה 18.

לאחר תשלום דמי כניסה לפורטוגל היה נדמה, כי הפליטים יורשו לקיים את אמונתם. אך עקב נישואין בין מלך פורטוגל

עם בת פרדיננד ואיזבל, נאלץ המלך הצעיר לקבל את מדיניות הגירוש של כל היהודים הנאמנים. צו הגירוש משנת 1497 הומר מיד, כאשר הבין המלך את האסון הכלכלי באיבוד כוחות המסחר היהודיים מארצו. במקומו בא אינוס בכח של כל היהודים. בכך רצה לשמור על האוכלוסייה הכלכלית-מזעית בארצו, ולמלא אחרי צו אשתו הצרייה, הספרדיה-הקטולית הקיצונית, איסבלה הבת. אדלג על הפרטים מסמרי השיעור שבאמצעותם הטבילו את אלה, שהיו מוכנים לוותר על כל עברם הכלכלי בספרד רק אתמול ורק במטרה אחת: להשאיר יהודים שלמים. אין אינוסי פורטוגל דומים לאינוסי ספרד. לא נשארה ליהודים כל דלת מילוט חוצה. הנמלים נסגרו טוטלית, היהודים נאסרו, הילדים הופרדו מן ההורים והוסעו לאיים רחוקים. ההטבלה היתה המזונית-כוחנית בעמידה צפופה, כאשר "מים קדושים" הוטפו מלמעלה. ספרי הקודש, בתי הכנסת, תשמישי הקדושה הוחרמו כליל. לא נשארו בידי מאות האלפים היהודים כל מקורות יהודיים. רק הביבליה הלטינית וספרים חיצוניים נוצריים אפשרו להם ולדורות אחריהם להכיר משהו מן העבר היהודי, כאשר כל המקורות טבולים נוצריות מובהקת. לא פלא, שלאחר שני דורות ויותר, הידע הסודי של הנוצרים החדשים שרצו להתחקות אחרי "יהדותם" בעבר, והיו כאלה, היה כליל לא מקורי כלל, אלא תערובת של אמונות קטוליות עם שאיפה סודית להדביק בהן משהו "יהודי בסתר". מנהגי האנוסים לא שאובים מן ההלכה!! האינקויזיציה הפורטוגזית עשתה שמות בכל מי שנחשד בכל סממן של נוהג שמקורו ביהדות, כגון צום, שאין להוכיחו כלל. הספיקה הלשנה של תאב לקבל אחוז מן הרכוש המוחרם, לכן הלשינו בעקר על עשירים. הלשינו בעקר משרתות בית ומתחרים כלכליים. ממאה אלף האנוסים בפורטוגל, הצליחו להימלט במשך קרוב ל 300 שנים רק אלפים, מי בדרכי הים למושבות מעבר לימים, מי לאיטליה ולארצות הים התיכון ומי לארצות השפלה שהתמרדו נגד השליטה הקטולית-ספרדית. באמסטרדם, ברוטרדם, בהמבורג, באמזן, בלונדון ובממלכת דניה בגליקשטאט נוסדו קהילות פורטוגזיות יש מאין. יהדותם שלא יכלה להשען על קהילות ותיקות, ינקה מאיטליה בעקר ומצפון אפריקה. יהודים מתחדשים אלה היו אדוקים בדתם, מעוררים היטב בדרכי העולם הזה: במסחר בין-לאומי, בכספים, ברפואה ובתרבות כללית. החוקר ססיל רוט קובע שהם מניחי היסוד של היהדות האורטו-דוקסית המערבית, המודרנית, המשלבת "תורה עם דרך-ארגן". בתי הכנסת ותפילותיהם והחינוך היהודי שלהם הם לתפארת! "מתיידים מחדש" אלה היו "פיאונרים" התישבותיים מחד, ומפארי יהדות על צורתה הנאה וסגנונה המיוחד" מאידך!

קטעי שיר על נדודי ישראל

=====

חרדה

לאמץ, לשמר את החבל הדק
שחובר בין דור זה לקודמיו
להדקו, לגבשו ושלא ינוחק
שישא את העומס הרב.
ואם חס ושלום ידרדר זה הדור
יחגלגל מבלי דעה לאן -
רק שזה לא יקרה שהשם יעזור
ויושיע, רחמנא לצלן.
מאיר צ'רניאק

על כן אנכי, החוחר לנבכים,
לא כשחי לנדוד כעני בדרכים
וללקט פרורים מן היום החדש -
כי לבי היודע כל בית - מקדש
הוא בארץ הזאת והרגעים שביאים,
ומה שהראינו - לא חזר נביאים...

בנחיבי הגלות, חשכים-ארכים,
נשאנו חלום זה סחופים ומכים,
בשלגי הצפון, באש המדורות,
בחנק ידיים סמאות וארורות,
בכלות הנשימה וכל סבר אפס -
ברוך שהחינו וקימנו לנס!
ש. שלום

שלום לך ארץ נהדרת.
עבדך הדל נושא לך שיר מזמור
גם אם לעתים נודד אני על דרך
מה טוב לנדד אך טוב יותר לחזר.
אילן גולדהירש

רשימת ההרצאות לשנת תשנ"א

1. העליה מרוסיה והשפעתה על דמות החברה
הישראלית. . . . . אלכסנדר מנור (סופר)
2. ציונות מול עליה המונית, מהפכה ומהפכת
נגד - מאורך היבט פסיכולוגי . . . . . ד"ר אביב בן-דור
3. 500 שנה לגירוש ספרד - סימפוזיון . . . . . אלכסנדר מנור
ד"ר אריה בן-יוסף
ד"ר אברהם סוקניק
4. השפעה פסיכולוגית של מלחמת ישראל על
עתיד האומה. . . . . ד"ר אריה בן-יוסף
5. הרומטה של יהדות בבל לקיומו של העם
היהודי. . . . . מרדכי בן-פורח
6. דתיים ולא-דתיים - סימפוזיון . . . . . ד"ר יוסי אבנרי
פרופ' אליעזר שבייד
הרב ד"ר דצון הרוסי
7. אבני דרך ביהדות לפי השקפה פילוסופית -
פסיכולוגית. . . . . הרב ד"ר צבי עזריה
8. היבט חדש ל- יודנראט . . . . . פרופ' דן מכמן
9. אמצעי התמודדות עם חנאי-לחץ בימינו . . . . . ד"ר עפרה אילון
10. אהבת הספר: ערך, כבוד ומנהגים. . . . . יצחק גנוז (סופר)
11. מוטיב האחים העוינים . . . . . ד"ר גוסטב דרייפוס
12. לזכרו של ד"ר אלכסנדר רוזנפלד, במלאות
שנה למותו - קובץ הרצאותיו במכון . . . . . הוצאת "המכון לחקר עמנו"

Lodge of B'nai B'rith
STUDY OF OUR PEOPLE
(Institute for the Study of the Psychology
of the Jewish People in Israel and Abroad)

In the name of
Prof. ARIEH TARTAKOVER
Founded in Tel-Aviv, in 1977
8, Maaleh Hazofim, Ramat-Gen.
Israel - 52488
Tel. 722752

לשכת בני ברית
חקר עמנו

(מסכן לחקר הפסיכולוגיה של העם היהודי בזמנו
בארץ ובתפוצות)
ע"ש פרופ' אריה טרטקובר
נוסדה בתל-אביב, בשנת תשל"ז - 1977
רח' מעלה הצופים 8, רמת-גן.
ישראל - 52488
טל. 722752

**"חקר עמנו הוא המכון לחקר הפסיכולוגיה של העם היהודי בזמנו
בארץ ובתפוצות", ע"ש פרופ' אריה טרטקובר.**

מכון זה נוסד על-ידי: פסיכולוגים, מתמטיים, סוציולוגים, סופרים ואנשי-ציבור, העבודה המדעית במכון "חקר עמנו" מתבטאת בהתעמקות, בחקירה ובמחקרים בתכונות הנפשיות המיוחדות של העם היהודי; בצורות התנהגות חברתית-לאומית; במהותה של הזהות היהודית והסיבות לסטיות ממנה והתנכרות לה; ובאספקטים הפסיכולוגיים של נקודת-ראות פסיכולוגית, חאת במטרה למצוא את הדרך לאורח-חיים יהודי מקורי ולדרכי-מחשבה חיוביים ורצויים, אשר יעזרו לשמור על צביונו הלאומי של העם, מבחינה רוחנית-ערכית ועל ייתודו היהודי כעם בעל עוצמה וכוח רוחני, המסוגל להתמודד עם הבעיות הקשות בחייו.

המכון חותר להבליט את האקטואליות ואת משמעות הנושאים בחברה היהודית בימינו ולתת להם הארה נוספת בשטח הסוציולוגי, ההיסטורי, הספרותי והפילוסופי כרקע לניתוחים פסיכולוגיים. ברגע קשה זה של משבר רוחני-לאומי, חברי המכון רואים בפעילות זו שליחות לאומית. אכן, חותר המכון ליצירת מרכז רוחני בארץ, במגמה לפרוש השפעתו גם על יהדות התפוצות. המכון שוקד להשיג כוחות-אדם נוספים, אשר גורל העם יקר להם ויוכלו להתעלות על כל אינטרס אישי, כדי לתרום מכוחם וממחשבתם לחייה הרוחנית המחודשת של העם היהודי, הנמצא עכשיו בירידה רוחנית ובמבוכה נפשית. כשם שנוצרה המדינה, ככה יש צורך ביצירת עם יהודי חזק בארץ ובעולם על-ידי איחוד רוחני-לאומי.

פעולות המכון מתבטאות במתן הרצאות חיוניים על בעיות לאומיות ובהכנות למחקר באותן הבעיות; בליבון פסיכולוגי של הבעיות, היעוץ ומחשבות, בעיקר במחשבת ישראל, אשר קירבו את העניינים הנדונים ללב רבים; אישי חינוך, מרצים ידועי שם, אנשי מדע ומחקר, הראים בפעולת המכון חשיבות רבה. "אגף הנוער" ליד המכון מקבל חינוך יהודי-לאומי. פעולתו המדעית של המכון "חקר עמנו" מתבטאת בהוצאת חומר ספרותי שוטף, היוצא ע"י "חקר עמנו" בצורת חוברות נאות, הכוללות את הרצאות המכון והדיונים עליהן - הן מודפסות בחוברות ומופצות בארץ ובתפוצות - המעוניינים יוכלו לקבלן בפנייה למכון.

פעילות המכון בהתנדבות.

אנו פונים למעוניינים בארץ ובתפוצות להשתתף בפעולת המכון על-ידי ביקור בהרצאות חיוניים על בעיות לאומיות.

לאור הסכנה לקיומה של מדינת-ישראל ולעם היהודי בתפוצות, בגלל ההתכוללות המתגברת, הגורמת לשנאה עצמית המכון פונה לפסיכולוגים בשטח חינוכי, קליני, חברתי ועוד ולכל אינסלקטואלים ואנשי-ציבור לבוא לעזרת העם ע"י הצטרפות לפעילות המכון וחמיכתו - בדאגה להבטיח את המשך קיומו של העם היהודי. זאת היא קריאה להצלחת העם!

בשם המכון: ד"ר מרים רייטר-צדק (יו"ר)

קורא נכבד
אנו מתכנדים להגיש את ההרצאה של יוסף בן-ברית
(שלישית השנה).

כל ההרצאות מודפסות בחוברות ותרוכזנה בחיק
מיוחד בסוף שנת תשנ"א.

נברכה
המערכה

Lodge of B'nai B'rith
STUDY OF OUR PEOPLE

(Institute for the Study of the Psychology
of the Jewish People in Israel and Abroad)

in the name of

Prof. ARIEH TARTAKOVER

Founded in Tel-Aviv, in 1977

8, Maaleh Hazofim, Ramat-Gan.

Israel - 52483

Tel. 722752

דפוס "המשרד"

צירן

רח' ז' בוטינסקי 43, רמת-גן טלפון 03-7512157

